

A Comparative Study of the Unregistered Design System in the UK and the European Union and the Possibility of a Similar Functional Role for the Intellectual Property Systems of France and Iran

Hadi Tahmasbzadeh

PhD student in private law, Tarbiat Modares University,
Tehran, Iran
hadi.tahmasbzadeh@modares.ac.ir

Received: 2026-03-26

Accepted: 2026-04-23

Abstract

Industrial designs, as one of the most important categories within the creative industries, have a significant impact on economic growth. For this reason, various protection systems have been developed to protect different types of industrial designs. One of the most important of these systems is the “unregistered design system,” which originated in English law. Subsequently, inspired by this experience, the European Union introduced a more advanced system under the same name to protect designs with a short economic life. The most important feature of this system, as its name suggests, is protection without registration. However, the legal basis of this automatic protection differs between the two aforementioned legal systems. This study, adopting a comparative approach, first analyzes this system in the United Kingdom and the European Union.

Journal of Research and Development
in Technology Law and Intellectual
Property

Iranian Law and Legal Research
Institute

Vol. 1 | No. 1 | Spring & Summer 2026

(Original Article)

www.jtliip.illrc.ac.ir

doi:

[10.22034/jtliip.2026.735242](https://doi.org/10.22034/jtliip.2026.735242)

It then examines its functional role within the intellectual property systems of France and Iran. The findings indicate that the industrial design protection system in these two countries, due to the requirement for registration, cannot perform a similar function to the unregistered design system. However, in both countries, copyright protection for works of applied art fills this gap to some extent and allows for protection without registration. Given that the focus of copyright law is on protecting the creator rather than necessarily protecting the design itself in the market, it is suggested that Iranian law distinguish between “works of fine art” and “works of applied art.” Accordingly, protection for works of applied art should primarily fall within the scope of the industrial design system, while legislation should also be enacted to establish an unregistered design system similar to the European Union model. French law, under the influence of the European Union, has likewise moved in practice towards distinguishing between these areas. However, because the European Union’s unregistered design system is directly applicable in France, there has been no need to establish a similar national system.

Keywords: Unregistered design, disclosure, grace period, copying, unity of art, works of applied art

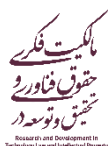

مطالعه تطبیقی نظام طرح‌های صنعتی ثبت‌نشده در انگلستان و اتحادیه اروپا و امکان ایفای نقش کارکردی مشابه توسط نظام مالکیت فکری فرانسه و ایران

هادی طهماسب‌زاده

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

hadi.tahmasebzadeh@modares.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۱/۰۶

چکیده

طرح‌های صنعتی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مصادیق صنایع خلاق، تأثیر به‌سزایی در رشد اقتصادی کشورها دارند. به همین منظور، نظام‌های حمایتی متعددی برای پوشش انواع طرح‌های صنعتی شکل گرفته‌اند. یکی از مهم‌ترین این نظام‌ها، «نظام طرح‌های ثبت‌نشده» است که خاستگاه آن به حقوق انگلستان بازمی‌گردد و متعاقباً، اتحادیه اروپا با الهام از این تجربه، نظام پیشرفته‌تری تحت همین عنوان برای حمایت از طرح‌هایی با عمر اقتصادی کوتاه، ارائه کرده است. مهم‌ترین ویژگی این نظام، چنان‌که از نام آن برمی‌آید، حمایت بدون ثبت است. اما مبانی این حمایت خودکار در دو نظام حقوقی مذکور متفاوت است. این پژوهش با رویکردی تطبیقی، ابتدا به تحلیل این نظام در انگلستان و اتحادیه اروپا می‌پردازد. سپس، نقش کارکردی آن را در بستر نظام مالکیت فکری فرانسه و ایران بررسی می‌کند.

دوفصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق فناوری
و مالکیت فکری

پژوهشکده حقوق و قانون ایران

دوره ۱ | شماره ۱ | بهار و تابستان ۱۴۰۵

(مقاله پژوهشی)

www.jtllip.illrc.ac.ir

DOI:

10.22034/jtllip.2026.735242

یافته‌ها حاکی از آن است که نظام طرح صنعتی در این دو کشور، با توجه به الزام به ثبت، نمی‌تواند نقش کارکردی مشابهی با نظام طرح ثبت‌نشده ایفا کند. با این حال، در هر دو کشور، حمایت حقوق مؤلف از آثار هنری کاربردی، تا حدودی این خلأ را پر کرده است و امکان حمایت بدون ثبت را فراهم می‌آورد. با وجود این، نظر به اینکه تمرکز نظام حقوق مؤلف بر حمایت از شخص پدیدآورنده است و نه الزاماً حمایت از خود طرح در بازار، پیشنهاد می‌شود که حقوق ایران، میان «آثار هنری محض» و «آثار هنری کاربردی» تفکیک قائل شود. بر این اساس، حمایت از آثار کاربردی باید عمدتاً در چارچوب نظام طرح صنعتی سامان یابد و در کنار آن، نظام طرح ثبت‌نشده همچون مدل اتحادیه اروپا نیز طراحی و تقنین گردد. همان‌گونه که حقوق فرانسه نیز تحت تأثیر اتحادیه اروپا، در عمل به سمت تفکیک بین این عرصه‌ها حرکت کرده و البته با الزام به اجرای مستقیم نظام طرح‌های ثبت‌نشده اتحادیه اروپا، ضرورتی برای تأسیس یک نهاد ملی مشابه ندیده است.

کلیدواژه‌ها: طرح صنعتی ثبت‌نشده، افشاء، مهلت ارفاقی، کپی‌برداری، یگانگی هنر، اثر هنری کاربردی

مقدمه

اصطلاح «طرح صنعتی» یک اشتراک لفظی است که در دو معنا استعمال می‌شود: نظام حمایتی طرح صنعتی و موضوع مورد حمایت در این نظام. گستردگی و تنوع مصادیق طرح‌های صنعتی، از طرح‌های ترسیمی گرفته تا طرح‌های زینتی و ساختاری، در قالب‌های دوبعدی و سه‌بعدی، به حدی است که سازمان جهانی مالکیت فکری، هیچ یک از موضوعات مالکیت فکری را به اندازه طرح صنعتی، فاقد مرزبندی دقیق و قابلیت طبقه‌بندی در چارچوب‌های همگن ندانسته است (Ashby & Smith, 2018: 315). همین ویژگی، موجب شده است تا طرح‌های صنعتی علاوه بر قابلیت حمایت در چارچوب اختصاصی خود، واجد شرایط حمایت در سایر نظام‌های مالکیت فکری از جمله کپی‌رایت و حقوق مؤلف، نشان‌های تجاری و... نیز باشند. در این راستا، کنوانسیون برن در بند ۷ ماده ۲، آثار هنری کاربردی و طرح‌های صنعتی را به عنوان یکی از انواع موضوعات مورد حمایت حقوق مؤلف ذکر کرده است و در ماده ۲۵ موافقت‌نامه تریپس نیز مقرر شده است که دولت‌های عضو می‌توانند حمایت از طرح‌های صنعتی را طبق نظام خاص طرح صنعتی یا نظام کپی‌رایت (حقوق مؤلف) دنبال کنند. در کنار تمام نظام‌های حمایتی مالکیت فکری، دو نظام حمایتی طرح‌های ثبت‌شده و طرح‌های ثبت‌نشده نیز به چشم می‌خورد که هر کدام از دسته خاصی از طرح صنعتی حمایت می‌کنند و در بسیاری از موارد نیز با یکدیگر اشتراک موضوعی دارند. منظور از طرح‌های ثبت‌شده، همان نظام مرسوم طرح صنعتی است که در کنوانسیون پاریس، لاهه، تریپس و به‌طور کلی ادبیات حقوق مالکیت فکری شناخته شده است. در این پژوهش به‌منظور نشان دادن نقطه مقابل این نظام حمایتی که طرح‌های ثبت‌نشده است، بعضاً از به‌کار بردن اصطلاح مرسوم (یعنی طرح صنعتی) خودداری و از عبارت طرح‌های ثبت‌شده در برابر طرح‌های ثبت‌نشده استفاده می‌کنیم. منظور از نظام طرح‌های ثبت‌نشده نیز، آن نظام حمایتی است که از طرح‌های صنعتی بدون نیاز به تشریفات ثبتی حمایت می‌کند و البته با نظام کپی‌رایت متفاوت است. پرسش اساسی پژوهش حاضر این است که چرا این دو نظام از یکدیگر تفکیک شده‌اند و با وجود نظام طرح ثبت‌شده و مبتنی بر ثبت، چه نیازی به شناسایی طرح ثبت‌نشده بوده است؟ این پژوهش با اتخاذ رویکردی تطبیقی، درصدد واکاوی ابعاد حقوقی نظام طرح‌های ثبت‌نشده و تبیین جایگاه آن به‌عنوان یکی از مترقی‌ترین نهادهای مالکیت فکری در عصر

حاضر است. پیشینه شناسایی این نظام به حقوق انگلستان بازمی‌گردد و پس از آن، اتحادیه اروپا با الهام از این تجربه و با توجه به مزایای چشمگیر آن، به تدوین و اجرای چارچوبی یکپارچه در این حوزه روی آورد، تا آنجا که امروزه کشورهای اروپایی که عضو این اتحادیه هستند ملزم به اجرای آن می‌باشند و گستره اجرایی آن بخش قابل توجهی از اروپا را فراگرفته است. گفتنی است که اتحادیه اروپا اگرچه در تأسیس این نهاد، وامدار انگلستان بوده، اما با اعمال اصلاحات و بازنگری‌های ساختاری، آن را به نمونه‌ای پیشرفته و کارآمد تبدیل کرده است که می‌توان شیوه سیاست‌گذاری در مورد آن را یکی از دستاوردهای شاخص حقوقی دانست.

در ادامه، با بررسی حقوق فرانسه که مشابهت‌های بسیاری با حقوق ایران دارد، و نیز تجربه این کشور در حمایت از طرح‌های ثبت‌نشده که آن هم تحت الزامات اتحادیه اروپا بوده است، وضعیت ایران در قبال این نهاد حقوقی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. برای دستیابی به این هدف، پژوهش در قالب چند گفتار ساختاریافته ارائه می‌شود: ابتدا به «شناخت طرح صنعتی» (۱) می‌پردازیم و سپس «حقوق انگلستان» (۲)، «اتحادیه اروپا» (۳)، «حقوق فرانسه» (۴) و در آخر، «حقوق ایران» (۵) بررسی می‌شود.

۱. شناخت طرح صنعتی

منظور از طرح صنعتی در این بند، طرح صنعتی به‌عنوان موضوع حمایت است نه نظام حمایتی. برای شناخت این مفهوم باید ابتدا انواع آن را بررسی کرد (۱-۱) و سپس رابطه آن را با نزدیک‌ترین مفهوم خود، یعنی آثار هنری، تبیین نمود (۱-۲).

۱-۱. انواع طرح صنعتی

اگرچه براساس اصول پژوهش ابتدا باید یک مفهوم را تعریف کرد و سپس انواع آن را دسته‌بندی نمود، اما برخی از مفاهیم، انواع گوناگونی دارند به‌طوری که ارائه یک تعریف جامع و مانع از آن‌ها دشوار است. طرح صنعتی نیز از همین مفاهیم است. از تعاریفی که حقوقدانان، اسناد بین‌المللی و قوانین ملی ارائه کرده‌اند استنباط می‌شود که طرح صنعتی با جنبه‌های بیرونی، چشم‌نواز و قابل رؤیت یک محصول ارتباط دارد. در ادامه، به بررسی انواع آن می‌پردازیم تا شناختی از کلیت طرح صنعتی به دست آید.

طرح در یک تقسیم‌بندی کلی به طرح ترسیمی^۱ و طرح کاربردی^۲ تقسیم می‌شود. طرح‌های ترسیمی معمولاً برخاسته از احساسات و بیانگر ذهنیات طراح است که اغلب نقاشی‌ها و تصاویر از این نوع هستند و عمدتاً به عنوان آثار هنری محض شناخته می‌شوند (قاسمی، ۱۳۸۲: ۲۷-۲۸). در مقابل، طرح‌های کاربردی قرار دارند که طبق اصول و قواعدی، به صورت مرحله به مرحله طراحی شده‌اند و نهایتاً در یک روند خاص، معمولاً صنعتی و بعضاً دستی (مثل صنایع دستی)، به کالا تبدیل خواهد شد؛ مانند طرح یک خودرو که اگر بر مبنای اصول طراحی صنعتی، طراحی شده باشد می‌توان با استفاده از آن کالایی با همان مشخصات موجود در طرح ایجاد کرد. طرح کاربردی خود به دو نوع است: نوع اول آن، طرح تزئینی است که شکل ظاهری کالا را دربرمی‌گیرد و نوع دوم طرح ساختاری است که بیشتر جنبه ساختار کالا را شامل می‌شود (افغان، ۱۳۹۲: ۹). دسته اخیر به طرح‌هایی اطلاق می‌شود که در عین تغییر در ظاهر، در کارکرد و چینش اجزا نیز نوآوری داشته باشند. یعنی در عین توجه به ظاهر محصول و کالا، کاربرد آن نیز مدنظر بوده است (همان: ۹-۱۰) و گرنه، اگر صرفاً جنبه محتوایی داشته باشد و عملکرد یک کالا را بهتر کند، از زمره طرح‌های صنعتی خارج است. لازم به ذکر است که طرح کاربردی با طرح عملکردی که در آن، میان محتوا و ظاهر یک محصول ملازمه وجود دارد و طرح صنعتی ناشی از عملکرد کالا است، متفاوت است. وجه تمایز اصلی طرح کاربردی از طرح ترسیمی، کاربرد صنعتی داشتن، به معنای قابلیت اجرا بر روی کالای صنعتی است. ویژگی بارز صنعت، تکرارپذیری است. از همین رو، یک طرح ترسیمی نیز می‌تواند در فرآیندی صنعتی بر روی یک کالا متبلور شود، مانند چاپ تصویر یک گل روی لباس، که در این صورت به نوعی طرح تزئینی تبدیل می‌شود. البته تکرارپذیری منحصر به فرآیندهای ماشینی نیست و در تولیدات غیرماشینی مانند صنایع دستی نیز دیده می‌شود. پس به طور کلی، انواع طرح‌ها، اگر به صورت انبوه در کالاهای مادی متبلور شوند، نوعی از طرح

¹ Drawing

² Design

صنعتی هستند. طراحی اولیه یک طرح با تلاش فکری انسان صورت می‌گیرد، اما تبلور آن بر کالا عمدتاً با استفاده از ابزارآلات ماشینی است.

۲-۱. رابطه طرح صنعتی با آثار هنری

منظور از آثار هنری، در مقابل آثار ادبی، آن دسته از آثار هستند که شکل بیان آن‌ها در قالب الفاظ و کلمات نیست، بلکه به صورت اشکال، تصاویر و... نمود پیدا کرده‌اند. این دسته از آثار، خود به دو دسته «آثار هنری محض»^۱ و «آثار هنری کاربردی»^۲ قابل تقسیم هستند. آثار هنری محض عمدتاً در یک نسخه تهیه می‌شوند و اصولاً کالاهایی تجملاتی محسوب می‌شوند که داشتن آن‌ها برای زندگی هر انسانی ضروری نیست. هنگامی که در تولید یک کالای ضروری به کار می‌روند، صرفاً به منظور زینت بخشی به آن کالا بوده است و آن را از محصولات مشابه، متمایز و برای مصرف کننده، جذاب می‌کنند. در این صورت، از طرح ترسیمی به طرح زینتی تغییر شکل می‌دهند.

قابلیت ورود آثار هنری به قلمرو صنعت، در دسته دیگری از آثار یعنی «آثار هنری کاربردی» نیز مشاهده می‌شود. آثار هنری کاربردی، قابل تولید بوده و استفاده‌های صنعتی از آنها می‌شود. این قبیل آثار، اغلب به صورت اشکال سه بعدی بر روی کالاها تبلور می‌یابند (میرحسینی، ۱۳۹۵: ۳۷). این دسته از آثار، هم‌زمان که با خلاقیت پدیدآورنده خلق می‌شوند، کارکرد صنعتی نیز دارند و این دو، غیرقابل تفکیک از یکدیگر هستند، مانند صندلی و مبلمان. در واقع، عدم قابلیت تفکیک جنبه هنری از جنبه انتفاعی محصولات صنعتی، وجه مشخصه این دسته از آثار است که آن‌ها را از آثار هنری محض مجزا می‌کند؛ چراکه جنبه هنری آثار هنری محض در کالاها به راحتی قابل تفکیک از جنبه انتفاعی آنها است؛ مثلاً جدایی تصویری یک گل درج شده روی یک لباس، از خود لباس امکان پذیر است، اما تفکیک زیبایی یک صندلی از قابلیت انتفاع آن که نشستن است، امکان پذیر نیست. به بیان دیگر، «جدایی»^۳ یا «تفکیک»^۴ طرح از کالایی که آن را دربرمی‌گیرد، به وضوح در

^۱ Fine art

^۲ Applied art

^۳ Separation

^۴ Dissociation

مواردی امکان‌پذیر است که خود طرح در درجه اول، یک اثر هنری بوده و متعاقباً به‌عنوان یک کالای کاربردی مورد استفاده قرار گرفته یا برای آن به کار رفته باشد. به‌عنوان مثال، یک جفت مجسمه کوچک دلفین می‌تواند به‌عنوان نمکدان و فلکل‌پاش استفاده شود. این مجموعه می‌تواند به‌عنوان آثار مجسمه‌سازی، صرف‌نظر از کارکرد کاربردی آنها به‌عنوان لوازم جانبی ظروف غذاخوری، تحت حمایت مالکیت ادبی هنری در برخی کشورها قرار گیرد.^۱

پس همان‌طور که طیفی از طرح‌ها (یعنی طرح‌های ترسیمی)، مصداقی از مالکیت ادبی هنری هستند، طیفی از آثار هنری (یعنی آثار هنری کاربردی) نیز می‌توانند در دسته مالکیت صنعتی قرار گیرند. بنابراین، آثار هنری کاربردی را می‌توان مصداق بارز طرح‌های صنعتی دانست؛ دستاوردهایی فکری که علاوه بر جنبه زیبایی‌شناختی، با پیاده‌سازی بر کالاهای انبوه، بخشی از صنعت محسوب می‌شوند.

از این رو، با در نظر گرفتن انواع طرح و اقسام آثار هنری، می‌توان سه دسته از دستاوردهای فکری را از یکدیگر مجزا کرد:

۱. آثار هنری محض، همچون نقاشی. به این دسته از آثار، طرح‌های ترسیمی نیز می‌گویند.
۲. آثار هنری محض که بر کالای کاربردی پیاده می‌شود، مانند تصاویری که روی لباس درج می‌شود. این دسته از دستاوردهای فکری، از منظر نظام طرح صنعتی، طرح‌های زینتی هستند.

۳. آثار هنری کاربردی که جنبه زیبایی و کاربردی آن غیرقابل تفکیک است، همچون جنبه‌های بیرونی لوازم خانگی. این دسته از دستاوردهای فکری، از منظر نظام طرح صنعتی، طرح‌های ساختاری هستند.

با توجه به این توضیحات، جنبه ظاهری یک محصول، ویژگی بارز تمام اقسام طرح‌های صنعتی است. این جنبه ظاهری می‌تواند مربوط به شکل و ساختار، یا نقوش و تزئینات باشد. ویژگی‌های مربوط به شکل و ساختار، علی‌الاصول در کالاهای سه‌بعدی یعنی

^۱ همچون ماده ۱۰۱ قانون کپی‌رایت آمریکا

کالاهایی که دارای طول، عرض و ارتفاع هستند نمایان می‌شود؛ مثل آنچه که تشکیل‌دهنده شکل بدنه مهره‌های شطرنج است (قاسمی، پیشین، ۳۰). می‌توان کالایی را تصور کرد که فاقد نقوش و تزئینات باشد اما نمی‌توان کالایی را تصور کرد که فاقد شکل و ساختار و حداقل دارای دو بعد طول و عرض باشد (همان، ۳۲). از این رو، به‌طور کلی طرح صنعتی به جنبه‌های ظاهری یک محصول نظر دارد که ممکن است کاملاً زینتی باشد یا این‌که علاوه بر داشتن ویژگی زیبایی‌شناختی، کاربرد و جنبه انتفاعی نیز داشته باشد. اقسام مختلف طرح‌های صنعتی، بعضاً بدون ثبت حمایت می‌شوند که در ادامه به تجربه چهار نظام حقوقی در حمایت از انواع طرح‌ها به این شیوه می‌پردازیم.

۲. حقوق انگلستان

در این بند به‌منظور آشنایی با نظام طرح‌های ثبت‌نشده انگلستان، ضمن شناخت قوانین مرتبط با طرح‌های ثبت‌نشده در انگلستان و فلسفه تأسیس آن (۲-۱) به بررسی مهم‌ترین احکام این نظام حقوقی شامل موضوع حمایت (۲-۲) شرایط حمایت (۲-۳) مدت حمایت (۲-۴) و نقض (۵-۲) می‌پردازیم.

۲-۱. شناخت قوانین مرتبط با نظام طرح‌های ثبت‌نشده در انگلستان و فلسفه

تأسیس آن

حمایت از طرح‌های صنعتی در انگلستان فراز و نشیب فراوانی داشته است، به‌گونه‌ای که در برخی ادوار تاریخی به‌موجب گستره مضیق کپی‌رایت، حمایت از آن صرفاً در قالب طرح صنعتی امکان‌پذیر بود^۱ اما در برخی موارد نیز به‌موجب گستره موسع کپی‌رایت، در قالب هر دو نظام قابل حمایت بود^۲. در سال ۱۹۴۹ با تصویب قانون طرح‌های ثبت‌شده^۳، و در سال ۱۹۸۸ با تصویب قانون کپی‌رایت، طرح‌های صنعتی و اختراعات^۴، سعی شد که مرز مشخصی میان نظام طرح ثبت‌شده و کپی‌رایت کشیده شود، و برای اولین بار در سال

^۱ مانند قانون کپی‌رایت آثار هنری محض ۱۸۶۲.

^۲ مانند قانون کپی‌رایت ۱۹۱۱ که تفکیکی میان آثار هنری و کاربردی قائل نبود.

^۳ Registered Designs Act 1949

^۴ Copyright, Designs and Patents Act 1988

۱۹۸۸ نظام طرح‌های ثبت‌نشده شناسایی شد. در نتیجه، قانون ۱۹۴۹ مربوط به نظام طرح‌های ثبت‌شده است که ظاهر کلی طرح به استثنای ویژگی‌هایی که ناشی از عملکرد محصول است را مورد حمایت قرار می‌دهد و قانون ۱۹۸۸ مربوط به نظام طرح‌های ثبت‌نشده است که طرح‌های سه‌بعدی، و شکل و ساختار بیرونی و درونی به استثنای خود محصول را مورد حمایت قرار می‌دهد.^۱

انگلستان از سال ۱۹۷۳ عضو اتحادیه اروپا و ملزم به اجرای مقررات آن بوده است. اما با توجه به این که موضوعات حمایتی نظام طرح‌های ثبت‌نشده در انگلستان و اتحادیه اروپا متفاوت از یکدیگر بودند، عملاً تعارضی بین این مقررات به وجود نمی‌آمد. در موارد استثنایی بروز تعارض نیز، بنابر قاعده تفوق مصوبات اتحادیه اروپا بر قوانین ملی، مصوبات اتحادیه اروپا حاکم بود. از این رو در سال ۲۰۱۲ دولت انگلستان این پرسش را مطرح کرد که آیا با توجه به مقررات اتحادیه اروپا، نسخ مقررات طرح‌های ثبت‌نشده انگلستان مناسب‌تر نیست؟ اکثر قائل به این بودند که این مقررات باید در کنار مقررات اتحادیه اروپا باقی بماند و نسخ نشود (Ashby & Smith, op.cit., 316-317). لذا در فاصله سال‌های ۲۰۰۲ که نظام طرح‌های ثبت‌نشده اتحادیه اروپا تدوین شد، تا سال ۲۰۲۱ که انگلستان رسماً از اتحادیه اروپا خارج شد، دو دسته مقررات در این کشور در زمینه طرح‌های ثبت‌نشده حاکم بوده است. پس از خروج انگلستان از اتحادیه اروپا که اصطلاحاً «برگزیت»^۲ نام دارد نیز، یک نظام دوگانه اما به شکل متفاوت در این کشور مشاهده می‌شود؛ زیرا در سال ۲۰۱۹ که انگلستان در حال آماده‌سازی برای خروج از اتحادیه اروپا بود، فرمانی صادر شد تا جایگزین نظام طرح‌های ثبت‌نشده اتحادیه شود.^۳ به موجب این فرمان، طرح‌هایی که پیش از تاریخ قطعی خروج انگلستان از اتحادیه اروپا (۱ ژانویه ۲۰۲۱) مورد حمایت نظام طرح‌های ثبت‌نشده اتحادیه اروپا بودند، برای مدت باقی‌مانده، پس از برگزیت نیز در خاک بریتانیا مورد حمایت خواهند بود.

تأسیس نظام طرح‌های ثبت‌نشده در انگلستان، بر پایه فلسفه‌ای مبتنی بر پر کردن خلأ حمایتی میان دو نظام مرسوم پیشین صورت گرفت. هدف، حمایت از طیفی از

^۱ با تصویب قانون مالکیت فکری ۲۰۱۴، اصلاحاتی در زمینه قانون ۱۹۸۸ انجام شد.

^۲ Brexit

^۳ The Design and International Trademarks (Amendment etc.) (EU Exit) Regulation 2019

آفرینش‌های صنعتی بود که به دلیل ماهیت مختلط و کاربردی خود، به طور کامل در قلمرو سنتی طرح‌های ثبت‌شده یا کپی‌رایت جای نمی‌گرفتند. این نظام میانه، با ارائه چارچوبی خاص، حمایتی را عرضه می‌کند که از حیث استحکام و تشریفات، میانه حمایت سخت نظام طرح‌های ثبت‌شده و حمایت نرم نظام کپی‌رایت است. در واقع، این نهاد پاسخی حقوقی به ضرورت حمایت متناسب، سریع و کم‌هزینه از طرح‌هایی بود که حیات تجاری کوتاه‌مدت دارند و بار ثبت رسمی را بر نمی‌تابند.

۲-۲. موضوع حمایت

همان‌طور که گفته شد، نظام طرح‌های ثبت‌نشده، از طرح‌های سه‌بعدی، شکل و ساختار بیرونی و درونی محصول به استثنای خود محصول حمایت می‌نماید. طرح‌های دوبعدی و تزئینات سطحی از طریق نظام کپی‌رایت حمایت می‌شود. حمایت بدون تشریفات ثبتی در هر دو نظام موجب شباهت آن‌ها به یکدیگر است. اما نظر به این که موضوعات حمایتی هر کدام، مجزا از یکدیگر است، هم‌پوشانی آن‌ها کم رخ می‌دهد. اگر اثری که هم‌زمان مورد حمایت کپی‌رایت و طرح ثبت‌نشده است نقض شود، قواعد کپی‌رایت اجرا می‌شود (Derclaye, 2021 : 239).

۲-۳. شرایط حمایت

حمایت از طرح‌های فوق منوط به داشتن شرط «اصالت» است (Kropiwnicka, 2019 : 83) و همین امر، شباهت نظام طرح‌های ثبت‌نشده به کپی‌رایت را بیشتر می‌کند. افزون بر این شرط که ناظر به خود طرح است، یکی از این دو مسیر حمایتی باید طی شود: صاحب حق که حسب مورد کارفرما یا خود طراح است (بسته به این که طرح در رابطه تبعی خلق شده باشد یا خیر) باید اقامتگاه عادی در انگلستان یا سایر کشورهای عضو اتحادیه داشته باشد. در صورت فقدان اقامتگاه عادی، لااقل توسط یک عرضه‌کننده‌ای که واجد این شرط است، طرح را برای اولین بار در انگلستان یا یکی از کشورهای عضو اتحادیه عرضه کرده باشد (Derclaye, op.cit., 239-240).

۲-۴. مدت حمایت

بر اساس ماده ۲۱۶ این قانون، مدت حمایت حق طرح ثبت‌نشده، مبتنی بر یک قاعده دوگانه است. نقطه آغاز، از نخستین روزی که طرح خلق می‌شود یا کالایی بر مبنای آن

ساخته می‌شود، هر کدام که زودتر رخ بدهد، خواهد بود. اگر طی پنج سال پس از این تاریخ، کالا توسط صاحب حق یا با رضایت او در هر نقطه از جهان عرضه شود، مدت حمایت ۱۰ سال از تاریخ نخستین عرضه خواهد بود و اگر بیش از پنج سال باشد، این مدت، ۱۵ سال از تاریخ آغازین می‌باشد.

این مدت، غیرقابل تمدید است. بنابراین، برای حفظ انحصار طرح پس از انقضای دوره حمایت طرح ثبت‌نشده، صاحب حق می‌تواند به سایر نظام‌های حمایتی، به‌ویژه دعوای پسینگ‌آف^۱، متوسل شود. در این صورت، وی باید اثبات نماید که استفاده رقبا از آن طرح، نه تنها موجبات گمراهی مصرف‌کنندگان در شناسایی مبدأ کالا را فراهم آورده، بلکه باعث ورود خسارتی نامعقول به حسن شهرت و منافع اقتصادی او شده است. گفتنی است که این دعوا عموماً تنها از طرح‌هایی حمایت می‌کند که در بازار از شهرت برخوردار باشند (Ibid).

۲-۵. نقض

انجام اعمالی که در انحصار صاحب حق است، بدون مجوز از او و بدون این که این اعمال در چارچوب استثنائات قانونی باشد، نقض حق تلقی می‌شود. این اعمال در مواد ۲۲۶ و ۲۲۷ قانون اشاره شده‌اند که تفاوت چندانی با حقوق انحصاری نظام مرسوم طرح‌های صنعتی ندارند. اما نکته قابل توجه، نحوه وقوع نقض در ارتباط با خلق طرح صنعتی است. برای تحقق نقض خلق طرح صنعتی در این نظام، همچون نظام کپی‌رایت و برخلاف نظام طرح‌های ثبت‌شده، کپی‌برداری از طرح صنعتی الزامی است. در نتیجه، اگر ثالثی بدون کپی‌برداری و با خلق مستقل و کاملاً تصادفی، طرح صنعتی پدید آورد که با طرح مورد حمایت، یکسان باشد یا شباهت اساسی داشته باشد، اقدام وی نقض حق محسوب نمی‌شود.

۳. اتحادیه اروپا

در این بند به‌منظور درک بهتر نظام طرح‌های ثبت‌نشده اتحادیه اروپا، ضمن آشنایی با مقررات اتحادیه اروپا در زمینه طرح‌های ثبت‌نشده و فلسفه وضع آن (۳-۱) به بررسی

¹ Passing Off

مهم‌ترین ویژگی‌های آن شامل موضوع حمایت (۲-۳) شرایط حمایت (۳-۳) مدت حمایت (۳-۴) و نقض (۳-۵) خواهیم پرداخت که عمدتاً با نظام انگلستان متفاوت است.

۱-۳. شناخت مقررات اتحادیه اروپا در زمینه طرح‌های ثبت‌نشده و فلسفه وضع آن

کمیسیون جوامع اروپایی در ۲۱ فوریه ۱۹۹۶ برای هماهنگ نمودن کشورهای عضو، طرحی را تهیه و ارائه نموده که به «دستورالعمل شماره 98/71/EC پارلمان اروپایی و شورای اتحادیه اروپا در خصوص حمایت حقوقی از طرح‌های صنعتی مصوب ۱۳ اکتبر ۱۹۹۸»^۱ منتهی شده است (قبولی درافشان و محسنی، ۱۳۸۲: ۳۴-۳۵). دستورالعمل ۱۹۹۸ صرفاً در زمینه طرح‌های ثبت‌شده مقرراتی وضع کرده است، نه طرح‌های ثبت‌نشده. با این حال، کشورهای عضو اتحادیه را از داشتن چنین نظامی منع نکرده است (Margonio, 2013: 227).

متعاقب این دستورالعمل، مصوبه شماره ۲۰۰۲/۶ شورای اتحادیه اروپا موسوم به «مصوبه طرح‌های اتحادیه»^۲ به تصویب رسیده است. هدف از تصویب این مصوبه، ایجاد یک نظام کاملاً جدید و مستقل در سطح اتحادیه اروپا بود. با این مصوبه، تمام کشورهای عضو اتحادیه اروپا ملزم به اجرای آن هستند و نیازی به تدوین قانون در پارلمان خود ندارند. در این مصوبه، هم راجع به طرح‌های ثبت‌شده و هم طرح‌های ثبت‌نشده بحث شده است. این مصوبه برای اولین بار نظام طرح‌های ثبت‌نشده را به رسمیت شناخت. نظام طرح‌های ثبت‌نشده انگلستان، الهام‌بخش تدوین این مقررات بود (Kropiwnicka, op.cit., 83). اتحادیه اروپا با آغوش باز، این نظام را پذیرفت، اما آن را در قالب یک نظام مترقی‌تر عرضه کرد (Ibid).

در اتحادیه اروپا، برخلاف نظام انگلستان، طرح‌های صنعتی قابل حمایت می‌توانند در دو قالب نظام طرح‌های ثبت‌شده و طرح‌های ثبت‌نشده بهره‌برداری شوند. یعنی موضوع حمایت در نظام طرح‌های ثبت‌شده و ثبت‌نشده یکسان است. بنابراین، اساساً با وجود نظام طرح‌های ثبت‌شده، علت شکل‌گیری نظام طرح‌های ثبت‌نشده در کنار آن چه

¹ Directive 98/71/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 1998 on the legal protection of designs

² Council Regulation (EC) No 6/2002 of 12 December 2001 on Community designs

بود؟ بسیاری از صنایع، عمر اقتصادی کوتاهی دارند. نمونه بارز آن‌ها صنعت مُد و اسباب‌بازی است که برای آن‌ها، طی کردن یک فرآیند ثبت، زمان‌بر و پرداخت هزینه برای حمایت طولانی، ناکارآمد است (Cornish & Others, 2013 : 608). آن‌ها به یک حمایت فوری و کوتاه‌مدت نیاز دارند، در عین حال مستقیماً به عنوان آثار ادبی هنری شناخته نمی‌شدند تا موضوع حمایت کپی‌رایت واقع شوند. نظام طرح‌های ثبت‌نشده دقیقاً همین نیاز را برآورده کرد. یعنی این طرح‌ها می‌توانند بدون ثبت از حمایت برخوردار شوند. از طرفی، این نظام مکمل نظام طرح ثبت‌شده است زیرا که طرح‌های ثبت‌نشده پس از مدتی می‌توانند به ثبت برسند. با این توضیح که، این صنایع برای راستی‌آزمایی ارزش اقتصادی و جذب مصرف‌کننده در جامعه، نیازمند افشای عمومی طرح خود هستند؛ تا پس از کسب اطمینان، در قالب طرح صنعتی به ثبت برسند. لیکن، این افشا به طور متناقض‌نمایی موجب زوال وصف «تازگی» و در نتیجه، سلب قابلیت حمایت طرح می‌شود (Kropiwnicka, 82, op.cit.). برای رفع این معضل، نهاد سنتی «مهلت ارفاقی» از دیرباز در نظام‌های طرح ثبت‌شده پیش‌بینی گردید. بر اساس این نهاد، صاحب حق، مجاز است طرح خود را در مدت معین (معمولاً ۱۲ ماه در اتحادیه اروپا) برای عموم افشا نماید و در عین حال، امکان ثبت آن را با حفظ وصف تازگی محفوظ نگه دارد. ثبت طرح، صرفاً در طی این مهلت ممکن است. با وجود چنین سازوکاری، شناسایی نظام مستقل «طرح‌های ثبت‌نشده» چه کارکرد تکمیلی را محقق ساخته است؟ در واقع، در غیاب چنین نظامی، طرح صنعتی در دوران مهلت ارفاقی، تنها از امتیاز حفظ «تازگی» برخوردار است، ولی فاقد هرگونه حمایت انحصاری برای صاحب آن می‌باشد. در این فاصله، رقبا می‌توانند به سهولت نسبت به کپی‌برداری از طرح اقدام نمایند، بی‌آنکه مرتکب نقض حق شده باشند. در مقابل، با شناسایی نهاد طرح ثبت‌نشده، خودِ عمل افشا موجب ایجاد یک حق حمایتی فوری می‌گردد. بدین ترتیب، کپی‌برداری رقبا در این بازه زمانی دیگر یک عمل مجاز تلقی نشده، بلکه مصداق نقض حقوق انحصاری دارنده طرح محسوب می‌شود.

۲-۳. موضوع حمایت

برخلاف انگلستان که طرح‌های سطحی با جنبه تزئینی را حمایت نمی‌کند، اتحادیه اروپا تمام جنبه‌های ظاهری یک محصول حتی تزئینات ظاهری، سطحی و طرح‌های دوبعدی را مورد حمایت قرار می‌دهد (Derclaye, op.cit., 238). با توجه به این که مصوبه

۲۰۰۲ به هر دو نظام طرح‌های ثبت‌شده و ثبت‌نشده نظر دارد، این موضوعات حمایتی می‌توانند در هر دو قالب بهره‌برداری شوند. این مصوبه صراحتاً حکمی پیرامون حمایت نظام کپی‌رایت یا حقوق مؤلف از این دسته طرح‌ها ندارد، اما مطابق بند ۲ ماده ۹۶ آن، کشورهای عضو می‌توانند در کنار حمایت‌های مقرر در این مصوبه، در قالب نظام کپی‌رایت یا حقوق مؤلف داخلی خود نیز از این طرح‌ها حمایت کنند.

۳-۳. شرایط حمایت

در ماده ۴ این مصوبه، پیرامون شرایط حمایت، صراحتاً گفته شده است که طرح صنعتی باید «جدید» و واجد ویژگی «منحصر به فرد» باشد. این الزام حمایتی، هم برای برخورداری از نظام طرح ثبت‌شده و هم نظام طرح ثبت‌نشده مشترک است. با توجه به این که طرح صنعتی باید افشاء شود تا حمایت شود و در نظام طرح‌های ثبت‌نشده، ثبت صورت نمی‌گیرد، پس شرط تازگی که در معنای سنتی خود به معنای عدم افشای طرح صنعتی قبل از تاریخ تسلیم اظهارنامه است، به چه معنا است؟ مطابق ماده ۵ منظور از تازگی در اینجا این است که طرح مشابهی قبلاً افشا نشده باشد. لذا تازگی با نظر به طرح‌های سابق سنجیده می‌شود نه خود طرح مورد بحث. بنابراین، باید مقایسه‌ای بین طرح موجود و طرح‌های سابق انجام شود (Kropiwnicka, op.cit, p.84). منظور از ویژگی منحصر به فرد که در ماده ۶ آمده، این است که طرح باید تأثیر کلی بر کاربر آگاه داشته باشد که با تأثیر کلی ایجادشده بر چنین کاربری توسط هر طرحی که قبل از تاریخ اولین افشاء در دسترس عموم قرار گرفته است، متفاوت باشد.

منظور از کاربر آگاه، شخصی مابین مصرف‌کننده آن کالا (همچون علامت تجاری) و یک متخصص در زمینه مربوطه (مانند ارزیاب اختراع) است. در هر حال، با توجه به اینکه طرح صنعتی پیش‌رو باید تأثیر کلی متفاوتی بر کاربر نسبت به طرح‌های سابق بگذارد، این طرح باید با طرح‌های سابق متفاوت باشد. از این رو، شرط منحصر به فرد بودن با شرط تمایز بخشی در علامت تجاری، شباهت بسیار دارد. از همین جهت بسیاری از طرح‌های صنعتی، قابلیت حمایت در نظام علائم تجاری را نیز دارند.

طبق بند ۱ ماده ۱۱ مصوبه، طرح باید برای اولین بار در یکی از کشورهای اتحادیه اروپا افشا شده باشد تا قابل حمایت باشد و بند ۲ همین ماده نیز تأکید می‌کند که این افشاء باید به گونه‌ای باشد که در جریان عادی کسب‌وکار بتواند به طور معقول در اختیار

خبرگان فعال، در آن حوزه از صنعت که داخل اتحادیه اروپا فعالیت می‌کنند، قرار بگیرد. به زبان ساده‌تر، افشا باید به قدر کافی عمومی باشد نه جزئی و محدود (Stone, 2016: 445)! از مجموع این عوامل می‌فهمیم که آنچه در اتحادیه اروپا موضوعیت دارد «اولین افشاء» است. بنابراین، داشتن سکونتگاه عادی در اتحادیه اروپا (برخلاف نظام انگلستان)، بی‌تأثیر است. لذا اگر یک طراح غیراروپایی، طرح خود را اولین بار در اروپا افشا کرده باشد، مورد حمایت است؛ بالعکس اگر یک طراح اروپایی، طرح خود را برای اولین بار خارج از اروپا افشا کرده باشد، مورد حمایت نیست. این مقرر با توجه به این که به صنعت، بیش از طراح اهمیت می‌دهد و به دنبال توسعه اقتصادی اتحادیه اروپا است، ارزشمند است. اما برخی بر این باور هستند که بهتر بود به جای شرط اولین افشا، شرط اولین فعالیت اقتصادی مطرح می‌شد؛ چه بسا طراحی، طرح خود را برای اولین بار خارج از اتحادیه اروپا افشا کند اما فعالیت اقتصادی عمده‌ای انجام ندهد و بخواهد عمده فعالیت اقتصادی خود را در اروپا انجام دهد (Derclaye, op.cit., 244)!

۴-۳. مدت حمایت

حمایت از طرح ثبت‌نشده، سه سال از تاریخ اولین افشا در اتحادیه اروپا و غیرقابل تمدید است. بنابراین، اگر طراح در این بازه زمانی به این نتیجه برسد که طرحش مورد استقبال بازار بوده است و بخواهد آن را بیش از سه سال تولید و توزیع کند، چاره‌ای ندارد جز این که آن را در قالب طرح صنعتی به ثبت برساند. این ثبت را هم باید ظرف ۱۲ ماه از تاریخ اولین افشاء که در واقع همان مهلت ارفاقی نظام طرح ثبت‌شده است، انجام دهد. در غیر این صورت، زوال تازگی رخ داده و طرح، قابلیت ثبت ندارد. به عبارت دیگر، صرفاً در اولین سال حمایت از طرح ثبت‌نشده که معادل ۱۲ ماه است، می‌توان آن را به ثبت رساند.

همانند نظام انگلستان که برای حمایت از طرح ثبت‌نشده‌ای که وارد قلمرو عمومی شده است، از سایر سازوکارهای مالکیت فکری غیر از طرح‌های ثبت‌شده و ثبت‌نشده استفاده می‌شود، در اتحادیه اروپا نیز به موجب قوانین ملی می‌توان رویه مشابهی را پی گرفت. حتی در این باره، این امر ساده‌تر است؛ چرا که انگلستان یک نظام کامن‌لا است که

از طرح‌های ثبت‌نشده پس از انقضای دوره حمایتی، با استفاده از نظام پسینگ‌آف که دامنه اجرایی محدودی دارد (صرفاً حمایت از طرح‌های مشهور) حمایت می‌کند. اما سایر کشورهای اروپا که پیرو نظام حقوقی نوشته هستند از نظام رقابت غیرمنصفانه بهره می‌برند که گستره حمایت آن به طرح‌های غیرمشهور نیز تسری دارد.

۳-۵. نقض

نحوه نقض طرح‌های ثبت‌نشده در اتحادیه اروپا از جمله موارد معدودی است که با نظام انگلستان تفاوتی ندارد. برخلاف طرح صنعتی مرسوم و ثبت‌شده که حمایت از آن در برابر هرگونه شبیه‌سازی است، فارغ از این که این شباهت ناشی از کپی‌برداری بوده است یا این که با خلق مستقل و به‌طور تصادفی بوده است، حمایت از طرح ثبت‌نشده صرفاً در برابر کپی‌برداری است. در مذاکرات ابتدایی تصویب مصوبه ۲۰۰۲ اختلاف نظر بود که برای حمایت از طرح، کپی‌برداری لازم است یا خیر (Stone, op.cit., 452). از جمله استدلال‌های مخالف این بود که مدت زمان کوتاه حمایت از طرح ثبت‌نشده (۳ سال) اقتضای حمایت مطلق دارد، زیرا مالک طرح، زمان کمی برای تجاری‌سازی طرح خود دارد. اما استدلال‌های طرف مقابل مبنی بر این که طرح ثبت‌نشده صرفاً از کپی‌برداری حمایت می‌کند قوی‌تر بود. به‌موجب این نظرات؛ اگر دیگران بدون کپی و با خلق مستقل (اصالتاً) هم به‌عنوان ناقض طرح ثبت‌نشده شناخته بشوند، شبیه به نظام طرح ثبت‌شده می‌شود و در نتیجه چون تفاوتی بین این دو پیدا نمی‌شود، دیگر ثبت بی‌معنا است و کسی راغب به ثبت نخواهد بود (مگر برای دریافت مدت حمایت طولانی‌تر از ۳ سال). افزون بر این، نظام ثبت‌نشده فاقد سازوکار اعلام رسمی و اطلاع‌رسانی به عموم است و توانایی هشدار پیشاپیش به جامعه درباره وجود یک طرح در بازار و جلوگیری از خلق مستقل طرح‌های مشابه را ندارد. بنابراین، باید قائل به مسئولیت محدود بود؛ لذا فقط در صورتی خالق طرح دوم، ناقض حقوق خالق طرح اول خواهد بود که کپی‌برداری کرده باشد. نهایتاً در بند ۲ ماده ۱۹ مقرر شد که نقض طرح صنعتی ثبت‌نشده، منوط به کپی‌برداری است.

برخی، این گونه استنباط کرده‌اند که اگر طرحی کپی‌برداری باشد، اما تأثیر کلی متفاوتی از طرح سابق، بر جامعه بگذارد، نقض محسوب نمی‌شود (Stone, op.cit., 454). درباره این نظر، دو نکته قابل ذکر است: اول این که، کپی‌برداری موجب شباهت می‌شود.

در عمل، بسیار دشوار است که طرحی را تصور کرد که علی‌رغم کپی بودن، متفاوت از طرح‌های سابق باشد. دوم این که اگر نقض نیست، آیا به معنای استحقاق حمایت برای طرح کپی شده است؟ پاسخ به این پرسش، وابسته به مبانی فلسفی حمایت است: اگر مبنای حمایت، خلاقیت و تلاش فکری طراح باشد، این دیدگاه مردود است؛ چراکه در کپی‌برداری، تلاش فکری اصیلی صورت نگرفته است. اما اگر هدف، تحقق منافع عمومی و رفاه جامعه (همانند فلسفه حمایت از علائم تجاری) در نظر گرفته شود، آنگاه می‌توان برای چنین دیدگاهی وجهی قائل شد.

نکته درخور تأمل دیگر، آن است که برای تحقق عمل کپی‌برداری، وجود «سوءنیت» شرط نیست (Ibid, 455-456). به عنوان مثال، ممکن است شخصی با آگاهی از تعلق طرح به دیگری، اقدام به کپی‌برداری کند، اما با این تصور خطا که دوره حمایت از طرح به پایان رسیده و وارد قلمرو عمومی شده است. در چنین فرضی، عمل وی اگرچه فاقد سوءنیت متداول است، کماکان یک کپی‌برداری محسوب می‌شود. نتیجه آنکه، کپی‌برداری لزوماً با سوءنیت همراه نیست، اما صرف وقوع آن، صرف‌نظر از نیت عامل، نقض محسوب می‌شود. همان‌طور که گفته شد، مدت زمان حمایت سه سال است. با توجه به محدود بودن این زمان و طولانی بودن رسیدگی دادگاه به دعاوی نقض که ممکن است بیشتر از سه سال هم طول بکشد، اگر حکم دادگاه پس از این سال‌ها صادر شود، جبران خسارت این سه سال صورت خواهد پذیرفت، اما حکم به منع استفاده، دیگر موضوعیت ندارد. بند ۲ ماده ۲۴ مصوبه مقرر کرده است که یک طرح، ممکن است حتی پس از سه سال که مورد حمایت بوده است، «نامعتبر»^۱ اعلام شود. در صورت عدم احراز شرایط ماهوی از سوی دادگاه، این حکم به این معنا خواهد بود که طرح مذکور از بدو پیدایش، فاقد استحقاق حمایت بوده است. در نتیجه، هرگونه حکم جبران خسارت پیشین علیه خواننده ملغی و وی تبرئه می‌شود (Ibid, 451-452).

نهایتاً درباره بار اثبات دعوا باید گفت با توجه به اینکه ثبت طرح صورت نمی‌گیرد، ابتدا اماره‌ای به سود صاحب حق مبنی بر مالکیت او نسبت به طرح ثبت نشده وجود ندارد (Ibid,

¹ invalid

444). بنابراین، خواهان باید دو ادعا را به اثبات برساند: ابتدا این که طرح مورد دعوا سابقاً به عنوان طرح ایشان بهره برداری شده است و مالکیت دارد، و سپس این که طرح خوانده، کپی برداری از طرح ایشان است. معمولاً با اثبات این که طرح خواهان زودتر به بازار عرضه شده است، اماره ای مبنی بر مالکیت خواهان و با احراز شباهت بین طرح خواهان و خوانده، اماره ای مبنی بر کپی برداری خوانده از خواهان ایجاد می شود. در نتیجه، مدعی از ارائه دلیل معاف می شود. در راستای اثبات خلق مستقل از جانب ناقض احتمالی (خوانده)، وی باید ثابت کند که عقلاً و منطقاً در شرایطی بوده است که دسترسی به طرح نداشته است تا کپی برداری کرده باشد، یا اینکه تفاوت بین این دو بیش از شباهت ها است. در هر حال، اگر طرح صنعتی جزء طرح های معروف باشد، پذیرش این ادعا که خوانده از وجود چنین طرحی بی اطلاع بوده تا بخواهد آن را کپی برداری کند، دشوار است (Ibid, 454).

۴. حقوق فرانسه

نه تنها قبل از تشکیل نظام طرح های ثبت نشده در اتحادیه اروپا، بلکه حتی پس از آن نیز نظامی تحت این عنوان در نظام ملی فرانسه مشاهده نمی شود. اما از سال ۲۰۰۲ تاکنون، این کشور ملزم به اجرای مقررات اتحادیه اروپا راجع به طرح های ثبت نشده است. با بررسی نظام های حمایت از طرح های صنعتی در حقوق فرانسه، به دنبال تحلیل وجوه اشتراک و افتراق آن ها با نظام طرح های ثبت نشده هستیم و به این پرسش پاسخ می دهیم که با وجود چنین نظام های حمایتی، آیا نقش کارکردی مشابهی دارند که نیازی به شناسایی این نظام نبوده است؟ لذا، این گفتار را به دو بند تحت عناوین حمایت از طرح ها در پرتو نظریه یگانگی هنر (۴-۱) و مقایسه آن ها با نظام طرح های ثبت نشده (۴-۲) اختصاص می دهیم.

۴-۱. حمایت از طرح ها در پرتو نظریه یگانگی هنر

قانون ۱۷۹۳ فرانسه، اولین قانون جامع در زمینه حقوق مؤلف بود که در آن چیزی از طرح صنعتی گفته نشده بود. اما اکثر طرح های صنعتی، به ویژه طرح های زینتی،

مصدیقی از اثر هنری و مورد حمایت حقوق مؤلف بودند. در این قانون آمده بود که: «حقوق یکسانی به مجسمه‌سازان و طراحان زیورآلات، صرف‌نظر از شایستگی و مقصد اثر، تعلق خواهد داشت». از این رو، استفاده از یک اثر هنری برای مقاصد صنعتی و تجاری، مانع حمایت نبود. پس از آن، قوانین متعدد دیگری در زمینه حقوق مؤلف در فرانسه به تصویب رسید که بعضی از آن‌ها صراحتاً آثار هنری کاربردی را مورد حمایت قرار دادند، مانند قانون ۱۱ مارس ۱۹۵۷ که به‌موجب قانون حقوق مؤلف ۱۹۸۵ اصلاح شد. حمایت از طرح صنعتی طبق نظام خاص طرح صنعتی به سال ۱۸۰۶ باز می‌گردد. صنعتگران بخش ابریشم شهر لیون توانستند طی قانون ۱۸ مارس ۱۸۰۶ امتیاز تشکیل شورایی را به دست آورند (قبولی درافشان و محسنی، پیشین، ۳۶). با تصویب قانون ۱۴ ژوئیه ۱۹۰۹ راجع به طرح‌های صنعتی، قانون ۱۸۰۶ نسخ شد. این قانون با نظر به ماهیت خاص آثار هنری کاربردی، شرط جدید بودن (تازگی) را به جای اصالت پیش‌بینی کرد (Chatry, 2011: 65) چراکه کار طراح برخلاف پدیدآورنده، به دنیای مادی تعلق دارد و طرح، به‌منظور بهره‌برداری در صنعت خلق می‌شود. این قانون، به‌موجب قانون ۲۶ نوامبر ۱۹۹۰ راجع به مالکیت صنعتی دستخوش برخی تغییرات شد (همان، ۳۷). نهایتاً با تصویب قانون مالکیت فکری فرانسه ۱۹۹۲، تمامی مقررات مالکیت ادبی هنری و مالکیت صنعتی در مجموعه‌ای جامع، مدوّن شدند. مقررات مربوط به حقوق مؤلف در کتاب‌های اول و سوم این قانون آمده است و مفاد قانون ۱۹۹۰ راجع به طرح‌های صنعتی، در کتاب پنجم این قانون گنجانده شده است (Tafforeau & Monnerie, 2015: 339). بنابراین، مشاهده می‌شود که دوگانگی نظام حمایت از طرح صنعتی ریشه در تاریخ حقوق این کشور دارد و همین امر در قانون‌گذاری‌های آتی آن مؤثر بوده است.

در قانون ۱۹۹۲، حمایت از طرح‌های صنعتی، هم به‌موجب نظام خاص و هم توسط حقوق مؤلف امکان‌پذیر است. این امر، متأثر از نظریه یگانگی هنر^۱ است. به‌موجب این نظریه، تمام هنرها یکی هستند و نباید بین آثار هنری محض که کاربرد صنعتی ندارد و آثار

^۱ unity of art

هنری کاربردی که برای بهره‌برداری تجاری تولید شده‌اند، تفاوتی گذاشت (میرحسینی، ۱۳۹۱: ۲۹۹). مبنای این نظریه که برای اولین بار در سال ۱۸۵۸ توسط پوئییه مطرح شد، عبارت بود از این که: ترسیم مرز مشخصی میان هنرهای محض و هنرهای به کار رفته در صنعت دشوار است، لذا باید حمایت از تمام آثار هنری فارغ از کارکرد آن‌ها در قالب حقوق مؤلف، امکان‌پذیر باشد (Chatry, op.cit., 53 et 56). این راه حل، به تدریج تحت نفوذ دکتین، وارد قوانین فرانسه شد و در طول زمان، تحولاتی نیز پیدا کرد. ماده ۵۱۱-۱ قانون ۱۹۰۹ فرانسه راجع به طرح‌های صنعتی، به این نظریه اختصاص یافت و به نوعی، حمایت حقوق مؤلف از آثار هنری کاربردی را پذیرفت. طبق این مقرر: «نظام خاص، بدون خدشه به حقوقی که پدیدآورنده یا قائم مقام او ممکن است از سایر مقررات قانونی به دست آورند، قابل اجرا است». در راستای تفسیر ماده مذکور باید گفت مادامی که آثار هنری پیشین متعلق به دیگران، مشابهت با طرح صنعتی مورد ادعا داشته باشند، به صرف کاربردی (صنعتی) بودن طرح مورد بحث، نمی‌توان میان این دو دسته از آثار، تفاوت حقوقی قائل شد و برای طرح اخیر، حق انحصاری درخواست کرد. بر این اساس، خود پدیدآورنده‌ای که پیش‌تر بر پایه مقررات دیگر، صاحب حقوق مؤلف اثر بود، می‌توانست با استناد به همین قاعده، مشمول حمایت قواعد طرح‌های صنعتی نیز قرار گیرد و از ثبت همان طرح توسط اشخاص ثالث جلوگیری کند. خلاصه آن که آثار هنری کاربردی، توأمان موضوع حمایت حقوق مؤلف و نظام خاص طرح صنعتی بودند. قاعده مزبور، در مقررات فعلی فرانسه در ماده ۵۱۳-۲ راجع به طرح‌های صنعتی آمده است و ماده ۵۱۲-۱ و بند ۱۰ ماده ۵۱۲-۲ که قسمت مربوط به حقوق مؤلف است، با این مضمون که حقوق پدیدآورنده، به تمام آثار، صرف‌نظر از نوع و هدف آن‌ها محفوظ است، قاعده یگانگی هنر را منعکس کرده‌اند.

نظام طرح‌های صنعتی ۱۹۹۲، از شخصی‌گرایی حقوق مؤلف فاصله گرفته و کارکردی اقتصادی دارد و با الزام به ثبت طرح صنعتی، شباهت بیشتری به نظام اختراعات دارد (Chatry, op.cit., 291). با توجه به این که در زمان ارائه ابتدایی این نظریه، نظام طرح‌های صنعتی در فرانسه تثبیت نشده بود، از این نظریه استقبال شد تا با استفاده از نظام حقوق مؤلف، آثار هنری کاربردی بدون حمایت نمانند. اما با گذر زمان و پیدایش آثاری که جنبه

صنعتی آن‌ها بر جنبه هنری‌شان غلبه داشت، نظام طرح صنعتی رونق گرفت. بنابراین، گفته شده است که اگر امروزه نظام طرح‌های صنعتی به اندازه حقوق مؤلف، حمایت ارائه می‌دهد، حمایت‌های دوگانه و بقای حقوق مؤلف نسبت به آثار کاربردی توجیهی ندارد (Gautier, 2010: 120).

در بدو پیدایش نظریه یگانگی هنر، سخن از یگانگی کامل بوده است؛ به این معنا که تمام آثار هنری کاربردی قابلیت حمایت در حقوق مؤلف و نظام طرح صنعتی را به صورت توأمان داشتند. اما امروزه با توجه به مقررات جدید حقوق فرانسه و تأثیرپذیری آن از مقررات اتحادیه اروپا، دیگر نمی‌توان از یگانگی کامل سخن گفت. چراکه با اصلاحاتی که به موجب فرمان ۲۵ ژوئیه ۲۰۰۱، تحت تأثیر آیین‌نامه ۱۹۹۸ اتحادیه اروپا، در قانون مالکیت فکری فرانسه صورت گرفت، موارد متعددی از آثار ادبی‌هنری به‌رغم کارکرد صنعتی، از حمایت حقوق طرح‌های صنعتی استثناء گردیده است، مانند ظاهر ایجاد شده به‌وسیله برنامه کامپیوتری (قسمت اخیر ماده ۵۱۱-۱ L511) و آفرینش‌های غیرقابل رؤیتی که در یک محصول مرکب، مورد استفاده قرار گرفته است (ماده ۵۱۱-۵ L511).

نتیجه عملی نظریه یگانگی هنر، آن است که خالق طرح صنعتی می‌تواند در صورت ثبت، از دو قالب حمایتی استفاده کند، اما اگر اقدام به ثبت ننماید، فقط از حقوق مؤلف برخوردار خواهد بود (Pollaud-Dulian, 1999: 425).

۲-۴. مقایسه با نظام طرح‌های ثبت‌نشده

ماده ۴-۱۱۲ L قانون مالکیت فکری فرانسه، اصالت را شرط حمایت از حقوق ادبی‌هنری دانسته و سخنی از شرط جدید بودن مطرح نکرده است، مگر در بند ۱۴ ماده ۲-۱۱۲ L که آن هم ناظر به مصادیقی از طرح‌های صنعتی مربوط به تولیدات فصلی و پوشاک و زیورآلات است. برعکس، در مورد طرح‌های صنعتی، ماده ۲-۵۱۱ L فقط طرح‌های صنعتی جدید و دارای ویژگی منحصر به فرد را قابل حمایت دانسته است. علاوه بر این‌ها، حمایت حقوق مؤلف در فرانسه بدون تشریفات ثبتی است، در حالی که حمایت از آثار هنری کاربردی در نظام طرح‌های صنعتی، همان نظام مرسوم مبتنی بر ثبت است. با این توضیحات، کاملاً

واضح است که نظام طرح‌های ثبت‌نشده در نظام داخلی فرانسه مشاهده نمی‌شود، اما آثار هنری کاربردی بدون ثبت، تحت حمایت حقوق مؤلف این کشور هستند. این در حالی است که انگلستان تا حد امکان، بین آثار هنری محض و کاربردی از یک سو، و کپی‌رایت و طرح صنعتی از سوی دیگر، تمایز قائل شده بود که همین امر، موجبات شکل‌گیری نظام طرح‌های ثبت‌نشده را فراهم کرد. به نظر می‌رسد، رویکرد انگلستان، برتری دارد؛ چراکه اعطای حمایت طولانی‌مدت و شخص‌محور حقوق مؤلف (با حقوق معنوی گسترده و مدت حمایت تا چندین سال پس از مرگ پدیدآورنده) به آثار کاربردی، با ماهیت و عمر اقتصادی کوتاه‌مدت این دسته از آثار، ناسازگار است. این طرح‌ها، نیازمند نظام‌های حمایتی ویژه‌ای هستند که بیشتر معطوف به سرمایه‌گذاری و تولید باشند، نه شخص پدیدآورنده! به همین خاطر، با مقایسه نظام بدون ثبت انگلستان و فرانسه، این تمایز نمایان می‌شود که انگلستان از آثار هنری کاربردی، برای مدت زمان محدود و با رویکردی اقتصادی حمایت می‌کند، در حالی که فرانسه با ارائه قاعده یگانگی هنر برای مدت زمانی طولانی و با رویکردی شخصیت‌محور حمایت می‌کند. در رابطه با فلسفه تأسیس این نظام در اتحادیه اروپا نیز پیش‌تر اشاره شد که علت عمده ایجاد نظام طرح ثبت‌نشده رفع ضعف نهاد مهلت ارفاقی بود. مهلت ارفاقی صرفاً وصف تازگی طرح را حفظ می‌کرد، اما از خود طرح در برابر کپی‌برداری حمایت نمی‌کرد. نظام طرح ثبت‌نشده این مشکل را حل کرد و حمایت را از لحظه افشای طرح ممکن ساخت. با توجه به این که حمایت حقوق مؤلف فرانسه از آثار (اعم از محض و کاربردی) از لحظه خلق اثر است، و افشای طرح همواره پس از خلق طرح صورت می‌گیرد، طرح‌های افشا شده مورد حمایت حقوق مؤلف هستند، و از این جهت تفاوت زیادی بین فرانسه و اتحادیه اروپا نیست.

۵. حقوق ایران

در حقوق ایران تنها مقرره‌ای که در آن صراحتاً عبارت «طرح صنعتی ثبت‌نشده» به کار رفته است، ماده ۱۲۲ قانون حمایت از مالکیت صنعتی ۱۴۰۳ است. با این حال، منظور این ماده از طرح صنعتی ثبت‌نشده موضوع حمایت است نه نظام حمایتی. طبق این ماده،

هر آنچه که شرایط حمایت از اسرار تجاری را داشته باشد می‌تواند در این نظام حمایتی قرار بگیرد و از جمله آن‌ها طرح‌های صنعتی است. واضح است که این ماده در صدد شناسایی نظام طرح‌های ثبت‌نشده مشابه آنچه که در انگلستان و اتحادیه اروپا وجود دارد، نبوده است؛ چراکه در این نظام‌ها طرح باید افشا شود، اما در نظام اسرار تجاری، طرح نباید افشا شود. لازم به ذکر است که قاعده‌تأ هدف دارندگان طرح‌های صنعتی از خلق آن‌ها، عرضه به عموم، جذب مصرف‌کننده و کسب درآمد از آن محل است. بنابراین، سری نگه‌داشتن طرح‌ها و برخورداری از حمایت‌های این ماده صرفاً جنبه موقتی دارد و طرح‌ها دیر یا زود افشا می‌شوند تا هدف اقتصادی خود را تأمین کنند.^۱ لذا صرف نظر از نظام حمایتی اسرار تجاری، در این بند با بررسی نحوه حمایت از طرح‌ها در ایران، امکان‌سنجی حمایت از آن‌ها طبق نظام حمایتی بدون ثبت تحلیل می‌شود. به این منظور، ابتدا نظام حقوق مؤلف (۵-۱) و سپس نظام طرح صنعتی (۵-۲) تبیین می‌شود.

۱-۵. حمایت از طرح صنعتی مطابق حقوق مؤلف

در مقررات ایران، با این که دولت در سال ۱۳۳۷ مجاز گردید به کنوانسیون پاریس برای حمایت از مالکیت صنعتی ملحق گردد و به موجب ماده واحده مصوب ۱۳۷۷/۸/۷ نیز دولت مجاز گردید به اصلاحات به عمل آمده در سال‌های ۱۹۶۷ و ۱۹۷۹ میلادی، در بعضی از مواد کنوانسیون پاریس در استکهلم، ملحق گردد و در واقع دولت ایران با توجه به مواد کنوانسیون مذکور و اصلاحات آن ملزم بود ضوابطی را به عنوان قانون داخلی در راستای تحقق اهداف کنوانسیون به تصویب برساند، مع ذلک تا سال ۱۳۸۶ مقرراتی در زمینه طرح‌های صنعتی به تصویب نرسید (امامی، ۱۳۹۶: ۳۲۴). قانون‌گذار هنگام تصویب دو قانون مناطق آزاد در سال ۱۳۷۲ و تجارت الکترونیک در سال ۱۳۸۲، به قابل حمایت بودن طرح صنعتی در حقوق ایران اشاره کرد. در قانون تشکیل مناطق آزاد تجاری،

^۱ در هر حال، برای فعالان اقتصادی، مخفی نگه‌داشتن طرح صنعتی تا مدت زمانی که آمادۀ تجاری‌سازی بشوند حیاتی است. به همین منظور در ماده ۹۰ قانون ۱۴۰۳ مقرر شده است «در صورت پذیرش اظهارنامه... متقاضی می‌تواند به صورت مکتوب از مرجع مذکور (ثبت) تقاضا کند، اظهارنامه و پیوست‌های مربوط به آن تا دوازده ماه از تاریخ اظهارنامه منتشر نشود».

طرح صنعتی صراحتاً ذکر نشده است، اما مواد ۲ و ۳ تصویب‌نامه ضوابط ثبت شرکت‌ها و مالکیت‌های صنعتی و معنوی در مناطق آزاد تجاری صنعتی مصوب ۱۳۷۴/۲/۴ با استناد به تعریف عام از مالکیت صنعتی و معنوی موضوع ماده ۲۲، طرح‌های صنعتی را در کنار اختراعات، قابل حمایت اعلام می‌کند (نورعلی و جعفرزاده، ۱۴۰۲: ۱۹۷-۱۹۸). واضح است که هیچ یک از این قوانین و مقررات، نظام حمایتی طرح صنعتی را پایه‌گذاری نکردند. نظام خاص حمایت از طرح‌های صنعتی برای اولین بار در سال ۱۳۸۶ با تصویب قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری وارد نظام حقوقی ایران شد. از طرفی، قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸، در ماده ۲ طی ۱۲ بند، آثار مورد حمایت را بیان کرده است که در برخی صراحتاً و در پاره‌ای دیگر به‌طور ضمنی، به طرح‌ها اشاره شده است (آیتی، ۱۳۷۵: ۲۰۴). بنابراین، تا این سال، همواره این پرسش مطرح بود که می‌توان از طرح صنعتی در قالب مقررات عام حقوق مؤلف که در قانون ۱۳۴۸ منعکس شده است حمایت کرد؟ و از این سال به بعد، این پرسش مطرح شد که اگر این امر امکان‌پذیر است، با تصویب قانون مصوب ۱۳۸۶، تکلیف حمایت‌های مقرر در قانون ۱۳۴۸ چگونه خواهد بود؟ به‌طور کلی، رابطه این دو قانون با یکدیگر چیست؟

برخی معتقد هستند که قبل از سال ۱۳۸۶ مسیر حمایتی حقوق مؤلف برای حمایت از طرح وجود نداشته است و طرح مذکور در قانون ۱۳۴۸ مربوط به طرح‌های ترسیمی است که هیچ ارتباطی به طرح صنعتی ندارد (فلاح، ۱۳۹۴: ۱۶). برخی نیز معتقد هستند که صرفاً تا سال ۱۳۸۶، حمایت از طرح صنعتی مطابق نظام حقوق مؤلف مندرج در قانون ۱۳۴۸ ممکن بوده است، اما اکنون این حمایت‌ها صرفاً در قالب نظام خاص طرح صنعتی امکان‌پذیر است (امامی، پیشین، ۴۱۳-۴۱۴). نهایتاً عده‌ای نیز با پذیرش یگانگی هنر بر این باور هستند که قانون ۱۳۴۸ در کنار قانون ۱۳۸۶ همچنان از طرح صنعتی حمایت می‌کند و به عبارتی، این حمایت‌ها قابل جمع هستند (امیری، ۱۳۸۸: ۵۰).

قدر اشتراک این نظرات، قابلیت حمایت از طرح صنعتی در حقوق مؤلف، حداقل در یک برهه‌ای از تاریخ حقوق ایران بوده است. به عبارت بهتر، طرح صنعتی، موضوع حمایت حقوق مؤلف بوده است. از جمله دلایلی که ما را به این نتیجه می‌رساند عبارت است از این‌که:

۱. قانون‌گذار در ماده ۱ قانون ۱۳۴۸ تعریف موسعی از اثر ارائه کرده است که موجب می‌شود طرح صنعتی نیز داخل در قلمرو شمول آن باشد. طبق ماده ۱: «... به آنچه از راه دانش یا هنر و یا ابتکار آنان (پدیدآورندگان) پدید می‌آید... اثر اطلاق می‌شود». روشن است که طرح صنعتی نیز از راه دانش، هنر و یا ابتکار پدید می‌آید.

۲. از عبارات مذکور در بندهای ماده ۲ مانند «به هر ترتیب» و «از قبیل» مشخص است که ذکر این آثار، من باب تمثیل بوده است و اگر آثاری قابل تصور باشد که شباهت بسیاری به این قبیل آثار دارند اما در این ماده ذکر نشده‌اند، همچون این آثار، مورد حمایت خواهند بود.

۳. واژه «طرح» در بندهای متعددی از ماده ۲ این قانون ذکر شده است؛ مانند بند ۵ و ۷.^۱ همچنین، هنرهای صنعتی که در بند ۹ ماده ۲ ذکر شده است، شباهت بسیاری به مقوله طرح صنعتی دارد. قطعاً می‌توان قائل به نظر مخالفی شد مبنی بر این که این بندها ارتباطی به طرح‌های صنعتی ندارند. مثلاً مقصود از طرح در بند ۵، نقاشی است و معمولاً شامل آثار تک‌نسخه‌ای است، درحالی که منظور از طرح صنعتی آن دسته از جنبه‌های زیبایی‌شناختی و ظاهری یک محصول فکری است که قابلیت تولید انبوه داشته و در نسخه‌های متعددی قابل پیاده‌سازی از طریق ابزارآلات ماشینی است.

۴. بند ۶ ماده ۵ همین قانون، استفاده از اثر در کارهای صنعتی را از جمله حقوق انحصاری پدیدآورنده دانسته است.

۵. در ماده ۴ قانون ساماندهی مد و لباس مصوب ۱۳۸۵ مقرر شده است که: «طرح‌ها و الگوهای تولید شده پارچه و لباس مبتنی بر نمادهای ایرانی - اسلامی، مشمول حمایت قانونی حقوق مؤلفان و مصنفان و کانون ثبت اختراعات و مالکیت صنعتی خواهد بود». بنابراین، حتی اگر موارد مذکور در قانون ۱۳۴۸ مشتمل بر طرح صنعتی نباشد، نمی‌توان انکار کرد که دست کم در زمینه طرح‌های مد و لباس به حکم قانون ۱۳۸۵، می‌توان از این طرح‌ها در قالب حقوق مؤلف حمایت کرد.

^۱ بند ۵: نقاشی و تصویر و طرح و نقش و نقشه جغرافیایی ابتکاری و نوشته‌ها و خط‌های تزئینی و هر گونه اثر تزئینی و اثر تجسمی که به هر طریق و روش به صورت ساده یا ترکیبی به وجود آمده باشد.

بند ۷: اثر معماری از قبیل طرح و نقشه ساختمان.

به هر روی، واضح است که اگر قبول کنیم طرح، موضوع حمایت قانون ۱۳۴۸ و به طور کلی نظام حمایتی حقوق مؤلف ایران است، احکام حمایتی بسیاری به نظام طرح‌های ثبت‌نشده دارد؛ از جمله حمایت بدون ثبت و حمایت در برابر صرف کپی‌برداری که در انگلستان و اتحادیه اروپا مشاهده می‌شود. ضمن این که لزوم داشتن شرط اصالت و عدم لزوم شرط جدید بودن در این نظام، آن را به نظام طرح‌های ثبت‌نشده انگلستان نیز نزدیک‌تر می‌کند.

در واقع، نظام حقوق مؤلف ایران متأثر از نظام فرانسه بوده است و اگر بپذیریم که یگانگی هنر در ایران نیز وجود دارد، بنابر دلایلی که در بخش حقوق فرانسه ذکر شد، نیازی به تدوین نظام طرح‌های ثبت‌نشده نبوده است؛ چراکه تمام آثار هنری کاربردی از لحظه خلق مورد حمایت حقوق مؤلف هستند. بنابراین، مقولاتی مانند افشاء، زوال تازگی، مهلت ارفاقی و... که در اتحادیه اروپا مطرح بودند اهمیتی ندارد. از طرفی، گفته شد که احکام حقوق مؤلف با اقتضای آثار کاربردی، ناسازگار است و نباید حمایت از این آثار را طبق این نظام شخص محور دنبال کرد. در نتیجه، ضروری است قانون‌گذار ایران اگر به دنبال تأسیس نظام طرح‌های ثبت‌نشده نیست، لاًقل با اصلاح قانون ۱۳۴۸ و تدوین نظام جدید حقوق مؤلف، مرز مشخصی میان آثار هنری محض و کاربردی ایجاد کرده و احکام هر یک را جداگانه ذکر کند؛ همان‌طور که کنوانسیون برن نیز مقررات نسبتاً متفاوتی برای این دو دسته از آثار دارد.^۱

۵-۲. حمایت از طرح صنعتی مطابق نظام طرح صنعتی

قانون‌گذار، احکام متعددی از نظام طرح صنعتی را در ماده ۹۴ قانون حمایت از مالکیت صنعتی ۱۴۰۳ که جایگزین قانون ۱۳۸۶ شده است، با ارجاع به مواد فصل اختراعات این قانون، تلویحاً بیان کرده است. با توجه به ارجاع به ماده ۳ مبنی بر لزوم ثبت طرح صنعتی جهت برخورداری از حقوق انحصاری، کاملاً روشن است که نظام طرح‌های

^۱ برای مثال، مدت حمایت از آثار هنری کاربردی طبق ماده ۷ کنوانسیون، متفاوت از قاعده عمومی مدت حمایت است.

صنعتی ایران، یک نظام ثبت‌محور است که با نظام طرح‌های ثبت‌نشده انگلستان و اتحادیه اروپا متفاوت می‌شود. این امر، آنجایی شدت می‌گیرد که قانون‌گذار در نظام علامت تجاری، بعضاً به شرط استفاده اهمیت بیشتری داده است و استفاده‌کننده مقدم، این قدرت را دارد که ثبت مؤخر را بدون الزام به درخواست ثبت هم‌زمان، ابطال کند (ماده ۱۰۵) اما برای استفاده‌کننده مقدم از طرح صنعتی چنین امکانی پیش‌بینی نکرده است. نکته قابل انتقاد در این قانون این است که مهلت ارفاقی برای حفظ وصف تازگی اختراع در تبصره ۳ ماده ۱۲ شناسایی شده است، اما در ماده ۹۴ راجع به طرح صنعتی، ارجاعی به این ماده داده نشده است. از این رو، این قانون فاقد مهلت ارفاقی برای طرح صنعتی است (سیدین و کارچانی، ۱۴۰۳: ۳۶۸. نورعلی و معین اسلام، ۱۴۰۳: ۴۷۶). این نکته، نه تنها تفاوت نظام طرح صنعتی ایران با نظام طرح‌های ثبت‌نشده اتحادیه اروپا را نشان می‌دهد، بلکه ضعف غیرقابل انکار آن را در مقایسه با اتحادیه اروپا نمایان می‌کند. به نظر می‌رسد که عدم پیش‌بینی نهاد مهلت ارفاقی برای طرح صنعتی ناشی از سهل‌انگاری بوده است و توجیه حقوقی ندارد.

در ماده ۸۲ این قانون در مقام بیان موضوع مورد حمایت در نظام طرح صنعتی مقرر شده است که: «... هرگونه ترکیب خطوط یا رنگ‌ها یا هر دو و هرگونه شکل سه بعدی یا خطوط، رنگ‌ها و یا بدون آنها، به‌گونه‌ای که چنین ترکیب یا شکلی به یک فراورده صنعتی یا محصولی از صنایع دستی، شکل ظاهری و بصری خاصی را بدهد، طرح صنعتی است». بنابراین، برخلاف انگلستان که در حمایت از طرح‌های دوبعدی و سه‌بعدی تمایز قائل شده است و دو نظام حمایتی مقرر کرده است، قانون‌گذار ایران، حمایت از تمام طرح‌ها را در قالب طرح صنعتی ثبت‌محور امکان‌پذیر می‌داند. از ظاهر ماده ۸۲ به خوبی پیدا است که برای بهره‌مندی این نظام حمایتی، طرح صنعتی باید به یک کالا جنبه ظاهری خاصی بدهد.

قانون‌گذار در ماده ۸۴، حمایت از طرح صنعتی را منوط به دو شرط «جدید بودن» و «اصالت» کرده است و این دو شرط را در قالب دو تبصره شرح داده است. مطابق تبصره ۱: «منظور از جدید بودن، این است که از طریق انتشار به‌طور محسوس و یا از طریق استفاده به هر نحو دیگر قبل از تاریخ تسلیم اظهارنامه یا حسب مورد قبل از حق تقدم اظهارنامه برای ثبت در هیچ نقطه‌ای از جهان برای عموم افشاء نشده باشد». اشاره به تاریخ تسلیم اظهارنامه، برخلاف افشای طرح که در اتحادیه اروپا مشاهده می‌شود، تفاوت دیگر

نظام طرح صنعتی ایران با نظام طرح ثبت‌نشده است. در تبصره ۲ نیز آمده است که: «منظور از اصیل بودن به این معنا است که به‌طور مستقل توسط طراح، پدیدآمده و روگرفت (کپی) یا تقلید از طرح‌های موجود نباشد». این معنای اصالت، دقیقاً معنای مصطلح آن در حقوق مؤلف است. برای درک بهتر این تبصره باید به پیشینه آن توجه کرد. در قانون ۱۳۸۶، اگرچه به شرط اصالت اشاره‌ای شده بود، اما تعریفی از آن در قانون وجود نداشت. از این رو، در ماده ۸۴ آیین‌نامه این قانون آمده است که: «طرح صنعتی در صورتی اصیل محسوب می‌شود که به‌طور مستقل توسط طراح، پدید آمده و کپی و تقلید طرح‌های موجود نباشد؛ به نحوی که از دید یک کاربر آگاه، متفاوت از طرح‌هایی باشد که قبلاً در اختیار عموم قرار گرفته است». برخی بر این باور هستند که این تعریف، شباهت بسیاری به شرط منحصر به فرد بودن در کشورهای اروپایی دارد (شاکری و بهادری جهرمی، ۱۴۰۱: ۲۱۹). شبیری زنجانی و دهقانی، ۱۳۹۴: ۹۳). با توجه به این که طرح صنعتی به‌منظور عرضه به بازار، خلق و تولید می‌شود، طبیعی است که باید با طرح‌های سابق متفاوت باشد. بنابراین، عنصر «متفاوت بودن»، معیار کارآمدی بود که مرزی میان اصالت طرح صنعتی و اصالت اثر هنری در حقوق مؤلف ترسیم می‌کرد. در حقوق مؤلف، تفاوت اثر با آثار پیشین، به معنای اصالت داشتن یک اثر نیست. صرف این که اثری نشئت گرفته از پدیدآورنده آن باشد و پدیدآورنده، بدون کپی‌برداری از آثار پیشین، اثری خلق کرده باشد که بتوان جلوه‌ای از شخصیت او را در اثر دید، کافی است؛ هرچند که وجود شباهت بین دو اثر (کمبود تفاوت) می‌تواند اماره‌ای بر کپی‌برداری و مقایسه اثر با آثار پیشین و ابزاری برای احراز کپی‌برداری باشد. در هر حال، با حذف عنصر «متفاوت بودن» در قانون جدید، عملاً شرط اصالت طرح صنعتی به اصالت آثار ادبی هنری در حقوق مؤلف نزدیک شده است و از شرط منحصر به فرد بودن فاصله گرفته است.

از مجموع این موارد استنباط می‌شود که نظام طرح صنعتی ایران با نظام طرح‌های ثبت‌نشده فاصله زیادی دارد و نمی‌تواند نقش کارکردی مشابهی ایفا کند.

نتیجه‌گیری

طرح‌های صنعتی از مصادیق نسبتاً نوظهور دارایی‌های فکری هستند که به سبب تنوع و گوناگونی مصادیق خود، به سادگی قابل دسته‌بندی در دسته‌های مشابه نیستند. این دسته از دستاوردهای فکری، شباهت و هم‌پوشانی بسیاری به آثار هنری دارند. از این رو، در نظام‌های حقوقی مختلف، حمایت از آن‌ها در قالب‌های متعددی همچون نظام طرح صنعتی، کپی‌رایت و حقوق مؤلف و... شکل گرفته است. در انگلستان و اتحادیه اروپا، به‌منظور حمایت از برخی مصادیق طرح‌های صنعتی، نظام طرح ثبت‌نشده شکل گرفته است. این دو نظام حقوقی، با مبانی متفاوتی این نظام حمایتی را وضع کرده‌اند. در انگلستان، نظر به این که از طرح‌های ساختاری و سه‌بعدی در قالب‌های مرسوم حمایت نمی‌شد، نظام حمایتی جدیدی به جای ورود این موضوعات به نظام‌های مرسوم ایجاد شد که حمایت از این طرح‌ها را بدون ثبت و عمدتاً از لحظه خلق و تولید طرح، امکان‌پذیر می‌داند. در اتحادیه اروپا، حمایت از تمام طرح‌ها بدون تفکیک میان آن‌ها، در دو قالب طرح‌های ثبت‌شده و ثبت‌نشده ممکن است. فلسفه ایجاد نظام طرح‌های ثبت‌نشده، ضعف نهاد مهلت ارفاقی بود؛ چراکه این نهاد صرفاً به‌منظور حفظ وصف تازگی طرح ایجاد شده بود و فاقد وصف حمایتی بود. با شناسایی نظام طرح‌های ثبت‌نشده، طرح‌ها این قابلیت را می‌یابند که از لحظه افشا مورد حمایت باشند و در صورت لزوم در مهلت ارفاقی به ثبت برسند. در فرانسه، صراحتاً به‌موجب نظریه یگانگی هنر که از پیشینه نسبتاً طولانی در این کشور برخوردار است، حمایت از تمام آثار هنری، فارغ از نوع آن‌ها که کاربردی یا هنری محض است، در قالب حقوق مؤلف انجام می‌شود. طرح صنعتی مرسوم نیز که مبتنی بر ثبت است، از آثار هنری کاربردی حمایت می‌کند. در نتیجه، در این کشور دو قالب حمایتی برای طرح صنعتی موجود است. از بین این دو نظام، نظام حقوق مؤلف که بدون ثبت و از لحظه خلق از آثار حمایت می‌کند، شباهت زیادی به نظام طرح‌های ثبت‌نشده دارد و به همین منظور، هیچ‌گاه نیازی به شناسایی چنین نظام حمایتی در این کشور احساس نشد. همچنین، احکام و اوصاف این نظام که متمرکز بر حمایت از شخص پدیدآورنده است نه بازار، با اقتضای ذات آثار کاربردی ناسازگار است و همین امر، موجبات

انتقادات حقوقدانان فرانسوی و تردید و تعدیل نسبت به نظریه یگانگی هنر را فراهم کرده است! وضعیت در ایران نیز تا حدی از الگوی فرانسه تبعیت می‌کند و رویکردی غیرصریح مبتنی بر یگانگی هنر، حمایت بدون ثبت برخی آثار کاربردی را تحت قواعد حقوق مؤلف ممکن ساخته است. در این نظام، ثبت لازم نیست و حمایت از آثار از لحظه خلق اثر امکان‌پذیر است. نظام طرح صنعتی ایران نیز اگرچه مبتنی بر ثبت است، اما با عدم پیش‌بینی مهلت ارفاقی، بسیار ناکارآمد است، و تفاوت‌های بنیادین با نظام اتحادیه اروپا دارد. در هر حال، تفاوت‌های ذاتی آثار هنری محض و کاربردی ایجاب می‌کند که نظام حقوقی ایران مورد بازنگری قرار گیرد و از آثار هنری کاربردی که رابطه تنگاتنگی با طرح‌های صنعتی دارند، در قالب نظام طرح‌های ثبت‌نشده در کنار طرح‌های ثبت‌شده، مشابه نظام اتحادیه اروپا حمایت شود.

فهرست منابع

منابع فارسی

۱. آیتی، حمید (۱۳۷۵). حقوق آفرینش‌های فکری: با تأکید بر حقوق آفرینش‌های ادبی و هنری، تهران: نشر حقوقدان.
۲. افغان، مهدی (۱۳۹۲). «بررسی نظام‌های حقوقی حمایت از طرح‌های صنعتی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق مالکیت فکری، دانشکده حقوق دانشگاه قم.
۳. امامی، اسدالله (۱۳۹۶). حقوق مالکیت صنعتی، چاپ دوم، تهران: نشر میزان.
۴. امیری، حسینعلی (۱۳۸۸). اجرای حقوق مالکیت صنعتی در مقررات سازمان جهانی تجارت و حقوق ایران، تهران: نشر میزان.
۵. سیدین، علی و کارچانی، مهدی (۱۴۰۳). قانون حمایت از مالکیت صنعتی در نظم حقوقی کنونی، تهران، بنیاد حقوقی میزان.
۶. شاکری، زهرا و بهادری جهرمی، زهرا (۱۴۰۱). جستاری تطبیقی در اعتبار گواهی‌نامه‌های ثبت طرح‌های صنعتی، فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب. ۹ (۱): ۲۴۲-۲۱۵.
۷. شبیری زنجانی، سید حسن و دهقانی، سید احمد (۱۳۹۴). مطالعه تطبیقی شرط منحصر به فرد بودن در طرح‌های صنعتی و مقایسه آن با شرط اصالت، پژوهش‌های حقوق تطبیقی. ۱۹ (۲): ۷۷-۹۶.
۸. فلاح هروی، فرنوش (۱۳۹۴). «شروط طرح صنعتی قابل ثبت در نظام حقوقی ایران و اتحادیه اروپا». پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق مالکیت فکری دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی.
۹. قاسمی، علیرضا (۱۳۸۲). «حمایت از حقوق پدیدآورندگان طرح‌های صنعتی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.
۱۰. قبولی درافشان، سیدمحمد مهدی و محسنی، سعید (۱۳۸۹). بررسی حقوقی طرح صنعتی قابل حمایت (مطالعه تطبیقی پیشینه و مفهوم)، مجله دانش و توسعه. ۱۷ (۳۲): ۶۶-۲۷.
۱۱. میرحسینی، سیدحسن (۱۳۹۱). فرهنگ حقوق مالکیت معنوی، جلد دوم، تهران: نشر میزان.
۱۲. میرحسینی، سیدحسن (۱۳۹۵). حقوق طرح‌های صنعتی، تهران: میزان.
۱۳. نورعلی، سهیلا و جعفرزاده، میرقاسم (۱۴۰۲). شرط غیرعملکردی بودن طرح‌های صنعتی در نظام حقوق ایران؛ چالش‌ها و راهکارها، حقوق خصوصی. ۲۰ (۲): ۲۰۸-۱۹۵.
۱۴. نورعلی، سهیلا و معین اسلام، محمد (۱۴۰۳). نگاهی به معاهده حقوق طرح‌های صنعتی. دوفصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق خصوصی. ۱ (۱): ۴۶۶-۴۸۴.

منابع انگلیسی

1. Ashby, S. & Smith, C. (2018). Unregistered design law : the good, the bad, and the ugly. Journal of Intellectual Property Law Practice, 13 .(۴)
2. Cornish, W, Llewelyn, D. and Aplin, T. (2013). Intellectual Property : Patents, Copyright, Trademarks and Allied Rights : Sweet & Maxwell .
3. Derclaye, E. (2021). Protection of designs on the basis of use, Research Handbook on Design Law, Edited by Henning Hartwing : Edward Elgar Publishing .
4. Kropiwnicka, M. (2019). The protection of unregistered designs in EU law. Eastern European Journal of Transnational Relations, 3 .(۱)
5. Margoni, T. (2013). Not for Designers : On the Inadequacies of EU Design Law and How to Fix It .
6. Stone, D. (2016). European union design law . second edition : Oxford University Press .

منابع فرانسوی

7. Chatry, S. (2011). Le concours de droits de propriété intellectuelle- Essai d'une théorie générale. Université de Nantes .
8. Gautier, P. (2010). Propriété Littéraire et Artistique, Paris : PUF (coll. Droit fondamental) .
9. Pollaud-Dulian, F. (1999). Droit de la propriété industrielle. Montchrestien.
10. Tafforeau, P. & Monnerie, C. (2015). Droit de la propriété intellectuelle. Gualino.

References

- 1- . Afghan, Mahdi (2013), "Study of Industrial Designs Legal Protection Systems", Thesis For Degree of Master of Science (MSC) in Intellectual Property Law, Faculty of Law, University of Qom. (in Persian)
- 2- 2. Amiri, Hoseinali (2009), "Enforcement of Industrial Property Rights in WTO Regulations and Iranian Law", Tehran: Mizan. (in Persian)
- 3- 3. Ashby, S. & Smith, C. (2018). Unregistered Design Law: the Good, the Bad, and the Ugly. Journal of Intellectual Property Law Practice, 13 (4).
- 4- 4. Ayati, Hamid (1996), "Intellectual Creations Law: With Emphasis on Literary and Artistic Creations", Tehran: Hoghooghdan. (in Persian)
- 5- 5. Chatry, S. (2011). The Overlap of Intellectual Property Rights- A General Theory. Nante University. (in French)
- 6- 6. Cornish, W, Llewelyn, D. and Aplin, T. (2013). Intellectual Property: Patents, Copyright, Trademarks and Allied Rights. Sweet & Maxwell.
- 7- 7. Derclaye, E. (2021), "Protection of Designs on the Basis of Use", Research Handbook on Design Law, Edited by Henning Hartwing: Edward Elgar Publishing
- 8- 8. Emami, Asadollah (2017), "Industrial Property Law", second edition, Tehran: Mizan. (in Persian)
- 9- 9. Fallah Heravi, Farnoush (2015), "Requirements of Registrable Industrial Design in Iran Legal System and EU", Thesis For Degree of Master of Science (MSC) in Intellectual Property Law, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabatabaie University. (in Persian)
- 10- 10. Gautier, P. (2010), "Literary and Artistic Property", Paris: PUF (coll. Droit fondamental). (in French)
- 11- 11. Ghabooli Dorafshan, Mohammad Mahdi, Mohseni, Saied (2010), "Legal Analysis of the Protectable Industrial Design (Comparative Study of History and Concept)", Knowledge and development Journal, 17 (32). (in Persian)
- 12- 12. Ghasemi, Alireza (2003), "Protection of the Creators of Industrial Designs Rights", Thesis Submitted in Partial Fulfilment of the requirement for the Degree of Master of Science in Private Law, Faculty of Humanity science, Tarbiat Modares University. (in Persian)

- 13- 13. Kropiwnicka, M. (2019), "The Protection of Unregistered Designs in EU Law", Eastern European Journal of Transnational Relations, 3 (1).
- 14- 14. Margoni, T. (2013), "Not for Designers : On the Inadequacies of EU Design Law and How to Fix It".
- 15- 15. Mirhosseini, Seyed Hassan (2012), "Dictionary of Intellectual Property Law", second volume, Tehran : Mizan. (in Persian)
- 16- 16. Mirhosseini, Seyed Hassan (2016), "Industrial Designs Law", Tehran: Mizan. (in Persian)
- 17- 17. Nourali, Soheila, Jafarzadeh, Mirghasem (2023), "Non-functionality Requirement of Industrial Designs in Iran's Legal System : Challenges and Solutions", Private Law, 20 (2). (in Persian)
- 18- 18. Nourali, Soheila, Moeineslam, Mohammad (2024), "A Look at the Design Law Treaty (DLT)", Journal of Research and Development in Private Law, 1 (1). (in Persian)
- 19- 19. Pollaud-Dulian, F. (1999), "Industrial Property Law", Montchrestien. (in French)
- 20- 20. Seyedin, Ali, Karchani, Mahdi (2024), "Protection of Industrial Property Act in the Current Legal Order", Tehran : Mizan. (in Persian)
- 21- 21. Shakeri, Zahra, Bahadori Jahromi, Zahra (2022), "A Comparative Study on the Validity of Industrial Design Registration Certificates", Comparative Studies on Islamic and Western Law, 9 (1). (in Persian)
- 22- 22. Shobeiri Zanjani, Seyed Hassan, Dehghani, Seyed Ahmad (2015), "A Comparative Study of the Individual Character Requirement for Industrial Designs and its Comparison with the Originality Requirement", comparative law research, 19 (2). (in Persian)
- 23- 23. Stone, D. (2016), "European Union Design Law", second edition : Oxford University Press.
- 24- 24. Tafforeau, P. & Monnerie, C. (2015), "Intellectual Property Law", Gualino. (in French)